

UTJECAJ RIMSKOG PJESNIKA OVIDIJA NA HRVATSKOG KNJIŽEVNIKA DŽONA PALMOTIĆA (1607 — 1657) IZ DUBROVNIKA

U Dubrovniku 17. stoljeća nekoliko književnika stvara mitološko-pastirske drame i tragikomedije po motivima iz staroklasične literature, Ovidijeva djela obrađuju (prerađuju) Džono Palmotiće (1607—1657). Antun Krivonosović (+1638) i Dživo Gučetić mlađi (1624—1667). O Palmotiću i Gučetiću dosad je ponešto pisano. U ovoj studiji mi ćemo se pozabaviti Ovidijevim utjecajem na Palmotića.

Palmotiće polazi od pojedinih Ovidijevih priča i stvara neke svoje drame (tragikomedije): Atalanta, Andromeda, Elena ugrabljena, Natjecanje Ajača i Ulisa. Po uzoru na talijanske drame onoga vremena naši su pjesnici (upravo ondašnji dubrovački muzičari) dramama dodavali i muzičku pratnju, pa mnoga njihova djela u stvari predstavljaju melodrame.

Elena ugrabljena

Ovu melodramu prikazali su „Smeteni“ god. 1640. Kritičko izdanje priredio je A. Pavić¹, koji je napisao i studiju o Palmotićeveim djelima². Dok je u *Natjecanju* jednostavno parafrazirao Ovidijeve stihove u obliku dijaloga, držeći se usko Ovidija, u kompoziciji *Elene* Palmotiće se dosta udaljio od Ovidija, prerađivši na svoj način 16. i 17. heroidu. Veliki dio teksta tih heroida on je izvanrednom umjetničkom vještinom rasporedio među lica svoje drame³. Iako *Elena* predstavlja u stvari epizodu radnje, prolog, zatim skup Trojana na kraju trećeg čina čine ovo prikazanje ipak cjelovitim⁴.

¹ SPH knj. 12 (1882), str. 232—286.

² Rad 68—69.

³ S. Gradić u svojoj naraciji (isp. izdanje *Kristijade* iz 1670) o Palmotiću kaže: „Raptus Helenae, ex duabus Ovidii epistolis eleganter descriptus, omnibus fere sententiis, quae ibi a scribentibus proferuntur, inter plures fabulae personas magno cum artificio distributis“. Isp. Pavić, J. Palmotiće, Rad 68, str. 73.

⁴ Dubrovčani su kor smatrali bitnim i u tragediji i u komediji. Tako je Palmotiće u svojoj parafrazi Testijeve *Isola di Alcina* umetnuo kor na kraju svakog čina. Isp. P. Kolendić, Palmotićeve Alcina, *Književni jug* (Zagreb), 1918 (god. I, br. 20), str. 317.

Kupido na početku kaže da će strelicom raniti Helenu:

Tim, za majci pogoditi,
u spartanske gredem mire,
tu kraljicu za raniti,
za Paridom da umire.

U drugoj sceni prvog čina, gdje stari svjetnik odvraća Parisa od njegove namjere da otme Helenu, govori Paris o svom porijeklu, o svojoj mladosti na gori Idi, prema st. 39—80. Ovidijeve 16. heroide⁵.

Parisa su, po priči, roditelji bili izložili, jer mu je mati, dok je bila gravidna, usnula da rađa baklju, a to su protumačili kao buduću propast Troje:

a to er njemu strah podaše,
da ona glavnja plame prijeti,
kijem u doba ima naše
slavna Troja izgorjeti.

A to drugi oganj nije,
neg li oganj od ljubavi,
ki se u srcu momu krije,
i mu mladost žeže i travi.

Isp. Ovid. 16, 49—50:

Arsurum Paridis vates canit Ilion igni:
Pectoris, ut nunc est, fax fuit illa mei. . .⁶

Palmotićeve stihovi 217—260, 181—304 obična su parafraza Ovid. st. 51—86, gdje se govori o „Parisovoj presudi“ na gori Idi:

Ljubi kralja višnjijeh strana
Junona mi s njim se objavi,
i Palade vrijedna i znana
i božica od ljubavi. (str. 241—244)⁷.

Palmotić je gotovo isпустиo važnu Ovidijevu sliku u st. 66, koja je inspirirala mnoge slikare 16—19. stoljeća. Pjesnikov slobodni postupak s obzirom na original potpuno je potamnio Ovidijevu konkretnu sliku.

⁵ Stihove 39—142 XVI heroide mnogi smatraju umetnutim. Ovo bi bio dokaz da je Palmotićeve primjerak Ovidijeva teksta sadržavao spomenute stihove.

⁶ U onoj lakuni iza st. 50. govorilo se kako je Parisova mati dijete potajno bila dala nekom pastiru da ga odgaja. Isp. Palmotićeve stihove 209—316.

⁷ Isp. Ovid. st. XVI, 65—66:

Tresque simul divae, Venus et cum Pallade Iuno,
Graminibus teneros imposuere pedes.

Venera Parisu obećaje najljepšu ženu na svijetu:

dare ti ću ja ljuvene
i kraljevske darovati,
da u društvu lijepe Elene
budeš mladost tvu trajati (st. 301—304)⁸

Ovidijevo isticanje Helenine ljepote u poređenju s njenom majkom Ledom, zatim metaforičnost izražena u pentamtru (st. 86) nedovoljno su došli do izražaja u Palmotićevoj parafrazi.

U četvrtoj sceni jedan od skupa izriče svoju zabrinutost što Paris nije slušao ni savjete roditelja, ni savjete sestre Kasandre:

Ona s pramim raskosana
vapijaše u glas vrli:
put rodna se vrati stana,
na pogube tve ne hrli (st. 489—492)⁹

Lijepa Ovidijeva poredba u izrazu *referes incendia tecum*, koja označava početak trojanskog rata, gotovo se izgubila u parafrazi *na pogube tve ne hrli*.

Za Parisom plače njegova Enona, koju je on ostavio:

U dubokoj jošte kori
rastu slova, koja vele,
ko ljepotu rajsku dvori
mlade dikle ti vesele (st. 501—504)¹⁰

Klimena i Etra u početku drugog čina naslućuju da je Paris zaljubljen u Helenu:

⁸ Isp. Ovid. XVI, 85—86:

Nos dabimus quod ames, et pulchrae filia Ledae
Ibit in amplexus, pulchrior ipsa, tuos.

⁹ Ovid. 119 i 121:

Et soror effusis, ut erat, Cassandra capillis,
.....
„Quo ruis? exclamat; referes incendia tecum“.

¹⁰ Palmotić jedino na ovom mjestu aludira na Ovidijevu petu heroidu (Oenone Paridi); isp. st. 23—25:

Incisae servant a te mea nomina fagi
Et legor Oenone, falce notata tua.

Et quantum trunci, tantum mea nomina crescunt.

Na ovaj motiv nailazimo u pjesmama mnogih pjesnika. Isp. Vladislav Menčetić, idila *Radmilova tužba cijec Zorke vile* (prijevod Marinovih Sospiri d'Ergasto):

U njegovoj bješe kori
ljuven uzrok vas ispisao,
kako s Zorke lijepe gori,
ko njoj poda dušu i miso.

Ko pozore svoje upira
u poglede nje sunčane,
vruće uzdahe ter podira,
kijem svjedoči svoje rane (st. 618—621)¹¹

Senzualnost i fino zapažanje izraženo Ovidijevim distihom potpuno se gube u Palmotićevoj strofi s praznim baroknim izrazima (sunčane poglede, vruće uzdahe).

Ali, kažu Klimena i Etra, Menelaj je učinio veliku pogrešku što je otišao od kuće upravo sada kada imaju u kući lijepog gosta:

Klimena: Ču li, ko joj priporuči
slavna mladca i vesela?
ko na ljubav da ju uči,
još da ona ne bi umjela¹².
Etra: Jedva tada lijepa Elena
od veselja smijeh ustavi,
ter mu reče razbluđena:
bit će, ko tva milos pravi¹³.

Gotovo čitav drugi čin izrađen je prema 16. i 17. heroidi. Razumije se, Palmotić se nije držao reda u tekstu Heroida, nego je sam svojom kompozicionom vještinom, prema zahtjevima dramske radnje, rasporedio sadržaj. Naš je pjesnik ovdje mnogo koristio Ovidija, prema kojemu je prikazao karaktere Parisa i Helene. Reljefno crtanje Helenina kolebanja da li da ostane vjerna mužu ili da popusti Parisu naročito dolazi do izražaja u ovoj drami. Helena u početku energično odbija prijedlog da bježi s Parisom:

Dovle li se, mladče hudi,
smione *misli tve prostiru*,
tač nesvjesno da se usudi
ljubi udane kušat viru? (st. 690—693)¹⁴

¹¹ Isp. Ovid. 77—78 heroide XVII:

Cum modo me spectas oculis, lascive, protervis,
Quos vix instantes lumina nostra ferunt.

¹² Prema st. 159—160 heroide XVII: . . . Resque domusque/ Et tibi sit curae Troicus hospes, ait.

¹³ Prema st. 161—162 heroide XVII:

Vix tenui risum; quem dum compescere luctor,
Nil illi potui dicere praeter: "Erit."

¹⁴ Isp. XVII, 3—4:

Ausus es, hospitii temeratis, advena, sacris,
Legitimam nuptae sollicitare fidem.

Palmotić ovdje ne transponira adekvatno misli originala; tako smisao heksametra, koji je značajan, nije izražen.

Ubrzo, međutim, na Parisove ljubavne izljeve i uvjeravanja počinje popuštati:

Tko se neće utažiti
na besjede tve medene?
Ne mogu se ja srčiti
da ti ljubiš tako mene. (st. 758—761)¹⁵

.....
Neharne bih i kamene
bila i tvrde prem naravi,
da na želje tve ljuvene
ne odvratim ja ljubavi. (st. 830—833)

.....
Hoću, a strah me je; ma požuda
stanovita jošte nije,
miso puna smeće i truda
mnom na svaku stranu vije. (st. 890—893)

U trećoj sceni drugog čina skup Trojana prema heroidi 15, st. 296—308 ističe Menelajevu pogrešku što je otišao od kuće, prepustivši mladu ženu lijepom gostu:

Nu je lašnje čuvat mire
grada od vojske oružane,
neg sahranit od nevire
mladu, s mladim kad ostane.

Luda muža! prem priprosta!
nedostojna kraljem zvati!
U ovako plaha gosta
luda i mlada vjerovati. (st. 1042—1049)¹⁶

Iste misli iskazuje zatim i kor („skup poje“) u poetnim petercima:

Bolje je vele	neg svoju milu
od smrtne strijele	ostavit vilu
život na sviti	s lude odluke
svoj izgubiti,	u tuđe ruke. (st. 1058—1065)

U početku trećeg čina svjetnik nastoji odvratiti Parisa od otmice, koja bi mu mogla donijeti velike nevolje:

Nigda nećeš imat mira,
ni pokoja zajedno š njome,

¹⁵ Isp. XVII, 35:

Nec tamen irascor (quis enim succenset amanti?)

¹⁶ Isp. XVI, 300—314.

vazda prednja nje nevira
morit će te zlom sumnjome. (st. 1206—1209)¹⁷

Na savjete dvorkinjske da čuva svoju čast Helena odgovara:

Od stvari je drage i mile
uzdržat se krepost mnoga:
nu ljuvene gdje su sile,
nije svijeta ni razloga.

Što je bolje znam i vidim,
pače kušam da je ovako,
ali gore hoću i slidim,
er ne mogu, jaoh, inako¹⁸.

Kad je Paris obilno darovao dvorkinjske, one stanu nagovarati Helenu da pristane na otmicu:

Ako budeš ugrabljena,
nećeš prva bit, kraljice;
i bratja su tva ljubljena
ugrabili vjerenice. (st. 1334—1337)¹⁹

Promjena dramske radnje iz tragične u komičnu vidljiva je već u drugoj sceni trećeg čina. — Helenu je već potpuno svladala ljubavna strast, pristaje na otmicu i ironično traži oprostjenje od Menelaja:

Ne ckni veće, o Paride,
po Elenu tvoju hodi,
misli moje tebe slide:
kad ti je drago, ti me vodi.

Svrši ke si namislio,
već smiono svrši djelo:
srce mi si ugrabio,
već ugrabi i me tijelo.

Menelao druže, prosti,
eto ljubi tvoja mila,
kraljevića slavna gosti,
ko je volja tvoja bila²⁰.

¹⁷ Isp. XVII, 213—214.

¹⁸ Prva je strofa prema stoičkom načelu u Ovid. heroidi XVII,98:

Est virtus placitis abstinuisse bonis.

Druga pak strofa predstavlja parafrazu Medejinih riječi:

Video meliora proboque, deteriora sequor

iz Metam. VI, 21—22. Palmotić ovdje Medejiine riječi stavlja u usta Helene.

¹⁹ Isp. XVI, 325:

Nam sequar Aegidae factum fratrumque tuorum

²⁰ Isp. XVII, 159—160.

Ako nijesi ti hotio
da se dijelim ja od tebe,
čemu me si ostavio
s mladijem gostom bez potrebe? (1354—1369)

Na koncu drame skup Spartana ističe kako je nemiran i nesretan svatko tko živi s tuđom ženom, a i onaj koji uzrokuje da mlada žena dođe u tuđe ruke.

Kako dramska radnja mora biti lako razumljiva i pregledna, Palmotić je morao scene 16. i 17. heroide dosta izmijeniti. Međutim, ondje gdje je to mogao (naročito razgovor između Helene i Parisa u drugom činu), pjesnik je Ovidijeve stihove parafrazirao, tj. više se držao originala. Ove parafraze ili preradbe često su dosta razvodnjene jer Palmotić original proširuje. Profinjeno crtanje psihološkog stanja Heleninog i u Palmotićevoj drami dolazi do izražaja. Štaviše, upravo spomenuto reljefno prikazivanje Helenine duševne borbe govori o tome da je Palmotić živo nastojao da pikturalno ocrta njen lik. Svakako da u tome velika zasluga pripada Ovidijevoj 16. i 17. heroidi. Sva lica u drami redovno govore u osmercima. Izuzetak predstavljaju poneki patetični dvanaesterci kojima se izriču sentencije, zatim peterci kojima kor (Skup Trojana, Skup Spartana) daje svoje komentare. Poznato je da se radnja melodrame ne odigrava na pozornici, nego o glavnim događajima govore glasnici ili kor. Tako ovdje otmicu pripovijeda glasnik. Stoga *Elena* i ne može biti prava drama, nego predstavlja samo epizodu. To je pjesnik nastojao nadoknaditi, kako smo na početku spomenuli, prologom i korom. Na taj je način prikazanje postalo cjelovitije. Uzimajući razne dijelove 16. i 17. heroide, spajajući u isto vrijeme vremenski nepovezane događaje, „očitova svoju izvrsnos ovijeh vrsta od pjevanja“, kako se ističe u dubrovačkom izdanju *Elene* iz god. 1839. Neki rukopisi *Eleni* daju naslov „spjevanje“, drugi „tragikomedija“, a spomenuto dubrovačko izdanje „polužalostivo prikazanje“. Spomenuta rutina u versifikaciji i kompoziciji dolazi naročito u ovoj drami do izražaja, pa je tačna ona Gradićeva konstatacija: „Raptus Helenae. . . eleganter descriptus. . . magno cum artificio“.

Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo

U ovoj dijalogiziranoj parafrazi Palmotić je htio istaći da je mudrost veća od snage (Uliks: Ajant). Pjesnik se, vidjet ćemo, gotovo u svemu drži Ovidijevih stihova. Nekim dodacima (uvod, zaključak

i dr.) razlog treba vidjeti u zahtjevima kompozicije²¹. U prvom dijelu (st. 53—336) parafrazira se Ajantov govor (Metam. 13, 5—123). St. 81-84:

Zaisto lijepu i veliku
platu prose moji trudi,
ako krati svu nje diku,
tko ju sa mnom pita i žudi.

kod Palmotića zvuče ironično za razliku od Ovidija, st. 16. . . *sed demit honorem aemulus*. Pavić je mislio²² da je u tekstu *ako* greškom mjesto *ali*. Nama se to ne čini vjerojatnim. Vjerojatnije je da je Palmotićevo izdanje latinskog teksta imalo lekciju *si demit* mjesto *sed demit*, a takva lekcija postoji. Nema sumnje da je retorički stil Ajaksova i Uliksova govora Palmotiću stvarao velike teškoće pri parafraziranju. Česte sažete rečenice s malo riječi prisiljavale su našeg pjesnika da prerađuje original držeći se samo smisla. Ponegdje je uspio da se više pridržava originalnog teksta; isp. npr. st. 12—13:

.....quantum ego Marte feroci
Inque acie valeo, tantum valet iste loquendo

koje je, koristeći antiteze, adekvatno preveo:

Ja činjenjem, on govorom,
možemo se slični riti,
mene on riječim, ja ću tvorom
njega svuda pridobiti. (st. 69—72)

Ili st. 370—372:

At vos, o proceres, vigili date praemia vestro
Proque tot annorum cura, quibus anxius egi,
Hunc titulum meritis pensandum reddite nostris!

koje transponira nešto jednostavnije:

Tim, gospodo, vašoj straži,
a za službu svu veliku,
svaki se od vas haran kaži:
prošenu mi dajte diku. (st. 853—856)

²¹ U rukopisu br. 111 JAZU stoji da je „prikazano prid dvorom od družine orlova“ god. 1639. Pavić (Rad 68, str. 102) misli da je *Natjecanje* moglo biti zanimljivo samo za one Dubrovčane koji su izučili humaniora, jer da je njima to bila reminiscencija na dačke godine. Ovo je mišljenje vrlo vjerojatno budući da znamo da je *Natjecanje* puno retorike i da ovakva vrsta prikazanja ne bi mogla zanimati širu publiku. Govori Ajaksa i Uliksa slični su retorskim vježbama rimskih učenika (controversiae, tj. govori o spornom predmetu), a slične su vježbe bile uobičajene i u retoričkom (petom) razredu studiorum inferiorum, gdje su se prakticirala upravo natjecanja među učenicima (concertationes). Akademске vježbe i dramska prikazivanja prigodom raznih svečanosti mnogo su uticali na retoričku obrazovanost omladine. Isp. Š. Urlić, *Crte iz dalmatinskog školstva*, Zagreb 1919, str. 33—35; J. Posedel, *Povijest gimnazija u Dubrovniku, Program dobrovačke gimnazije za god. 1900/1901*.

²² o. c. str. 100.

Kao primjer preopširne parafraze, bolje reći pjesničke obrade, navodimo stihove 288—295:

Scilicet idcirco pro gnato caerula mater
Ambitiosa suo fuit, ut caelestia dona,
Artis opus tantae, rudis et sine pectore miles
Indueret? neque enim clipei caelamina novit,
Oceanum et terras cumque alto sidera caelo
Pleiadasque Hyadasque immunemque aequoris Arcton
Diversasque urbes nitidum Orionis ensem:
Postulat, ut capiat quae non intellegit arma.

(To li je majka Akilova
vjekovite željna slave,
isprosila u bogova
sinu svijetle sej naprave,

da se sada bez pameti
pripros vojnici njima odije,
ki prilike razumjeti
slavnu u štitu ne umije,

gdje se paze puni uresa,
i razlike puni gizde,
zemlja, more i nebesa,
gradi, otoci, kobne zvijezde?

Nesreća te tva potače
iskat ures toli mio,
ki bi sasma, o luđače,
tvoju pamet oslabio). st. 693—708

Iz ovog primjera, kao i iz drugih, vidimo da Palmotić nema određene sheme u parafraziranju. Njegova strofa transponira katkad četiri, katkad tri, katkad dva heksametra. Nalazimo primjera da su jednom strofom parafrazirana dva i po heksametra, ili jedan i po heksametar. Pjesnik, dakle, prerađuje original držeći se uglavnom samo smisla. U gornjem primjeru vidimo slijedeće: Palmotić je zbog rime bio prinuđen da umeće pjesničke dodatke koji estetski dobro odgovaraju na dotičnim mjestima; isp. gore citiranu treću strofu:

gdje se paze puni uresa
i razlike puni gizde.

Ti pjesnički dodaci dokazuju dobro poznavanje pjesničke dikcije dubrovačkog 17. stoljeća. Kad se pjesnik našao u neprilici kako da transponira pojedina mjesta iz mitologije, često se odlučio za skraćivanje; isp. u gornjoj trećoj strofi izraz *kobne zvijezde*, koji se odnosi na st. 293—294 originala. Jednostavne i jasne misli originala ponekad u

preopširnoj parafrazi postaju nejasne i iskrivljene; isp. citiranu četvrtu strofu, treći i četvrti osmerac i Ovid. rečenicu *ut capiat arma quae non intellegit*.

Poslije Ajantova govora *kor bojnika* u šestercima (st. 337—344) poziva Uliksa da izloži svoje pravo na oružje. Ovo mjesto odgovara Ovid. st. 125—127. Uliks o svom pravu govori u st. 345—872, koji se odnose na Ovid. st. 128—381. U ovom dijelu parafraze nalazimo više mjesta koja s obzirom na latinski original treba razjasniti. Rečenicu (st. 132—133)... *manuque simul veluti lacrimantia ter-sit lumina*, umetnutu u direktni govor, stavlja Palmotiće u usta Uliksu:

Koga pokli težak dosti
vami i meni udes uze,
niz očiju od žalosti
protječu mi grozne suze. (st. 353—356)

Da je Palmotiće dobro poznao mitologiju i da se koristio kome-
tarima Metamorfoza, može lijepo ilustrirati parafraza Ovid. st. 145:

... neque in his quisquam damnatus et exul

gdje Uliks aludira na Telamona i Peleja, ubice svoga brata Foka²³.
Ovidijeva poredba (st. 251—252), u kojoj slika trijumf:

Atque ita *captivo* victor votisque potitus
Ingredior curru laetos imitante triumphos.

slabo je došla do izražaja u parafrazi:

ter dobitnik pun svjetlosti,
bivši satro kralja ohola,
k vam dojezdih u radosti
vrh otetijeh svijetlijeh kola. (625—628)

Što se tiče pokoje greške u citiranju imena starih junaka, tome su vjero-
jatno krivi prepisivači rukopisa. Tako u st. 643. čitamo Kresidamant
mj. Hersidamant (isp. Ovid. st. 259). Pojedina lična imena (osobito
kod nabranja) često izostavlja, nepravni govor zamjenjuje upravnim.

Ovidije je Ajantovu sudbinu prikazao potpuno tragički. Ono
što A. Pavić govori,²⁴ objašnjavajući naziv *tragikomedija*, koji *Natjecanju*
daje rukopis 111 JAZU, ne čini nam se uvjerljivim. U ovom prikazivanju
mi ne vidimo nikakve komike, pa se ni Palmotiće st. 945—948 ne
mogu smatrati komičkim.

²³ Isp. Palmotiće, st. 385—388:

Mene Laert, Arčesio,
Jovov porod, njega rodi,
i ko je svoga brata ubio
među njim se ne nahodi.

²⁴ o. c. str. 99—100; isp. i M. Kombol, *Povijest*², str. 259.

Atalanta

Za ovu pastoralu Palmotić je uzeo motiv iz Metam. 10, 560—707²⁵. Poznato je da se pastorala početkom 17. st. osjećala preživjelim dramskim rodnom. U *Atalanti* nalazimo i melodramskih scena. Iz Ovidijeve priče o Atalanti (najbrži pastir koji u trku pobijedi najljepšu djevojku, dobiva je za ženu) Palmotić je uzeo samo nekoliko dijaloga. Svoje djelo²⁶ autor spominje u epicediju (epikediju) *In obitu Michaelis Gradić*, st. 494—495:

.....cursuque petita procorum
Fallitur auratis iuvenis Scheneia pomis²⁷.

Palmotićevo djelo ima tri čina sa 1973 stiha²⁸. Prolog je sastavljen prema Ovid. st. 562—575: Apolon priča kako je Atalanta odlučila da se uda za onoga koji je pobijedi u trčanju:

u brzini tko je dobude
taj vjerenik nje da bude (83—84)

Već u početku prvog čina Zelenko ističe pojavu Atalante i njenu ljepotu. Opis je udešen sasvim po Ovid. 588—596, uz neznatne razlike. Ogleđajmo Ovidijev tekst i Palmotićevo parafrazu:

Quae quamquam Scythica non setius ire sagitta
Aonio visa est iuveni, tamen ille decorem
Miratur magis, et cursus facit ille decorem.
Aura refert ablata citis talaria plantis,
Tergaque iactantur crines per eburnea, quaeque
Poplitibus suberant picto genualia limbo,
Inque puellari corpus candore ruborem
Traxerat, haud aliter, quam cum super atria velum
Candida purpureum simulatas inficit umbas.

(Brža od strijele, ku iz luka
za bjegućom pusti zvijeri
u planinu jaka ruka
snažna lovca, ki je tjeri;
.....

²⁵ Sadržaj Ovidijeve priče (Metam. X, 560—707): Venera Adonisu priča metamorfozu Atalante i Hipomena u lavove: Atalanta je po savjetu proročišta od svakog prosca tražila da se s njom utrukuje. Jedino ju je pretekao Hipomen, koga je Venera poučila kako će nadmudriti Atalantu. Hipomen je zaboravio da se zahvali Veneri. Ona ga za kaznu natjera da u Kibelinu hramu obljubi Atalantu i tako hram oskvrni. Kibela ih potom pretvori u lavove.

²⁶ Isp. SPH. knj. 19 (1892).

²⁷ Isp. *Grada* 1 (1897), st. 30. Ime Scheneia nalazimo u Met. X, 609 i 660 (Atalanta, kći Sheneja).

²⁸ Prvi čin ima pet scena (peta scena = kor), drugi čin dvanaest, treći čin osam (osma scena = kor).

Toliko se ne čuđahu
od brzine nje hvaljene
oni okolo ki gledahu,
ko od liposti neizrečene.

Vjetrici se natjecati
s tijekom š njome bjehu uzeli
ter razbludno razmetati
zlatne prame niz vrat bijeli.

Sviona i tanka koprenica,
ka pršaše na sve strane,
bješe otkrila sred nje lica
s bijelim lijerim ruse rane.

Kao kada i s nebesa
i rumena i snježana
zora izlazi, puna uresa,
kad došastje glasi od dana.

Ovidije opisuje Hipomenovo divljenje Atalantinoj brzini u trčanju, a iznad svega njenoj ljepoti: vjetar joj raznosi haljinu, kosa joj vijori po bijelom vratu, na licu joj se ističe rumenilo (poredba: Atalantina put sa rumenilom lica slična je bjelini rimskog atrijskog purpurnog zavjesa odozgo napravi umjetnu sjenu). Ovidijeve stihove Palmotić je vrlo lijepo i estetski doživljeno transponirao u naše strofe. Stihovi 591—592 svježe su izraženi trećom gore citiranom strofom; isp. Palmotićev četvrti osmerac: *zlatne prame niz vrat bijeli*. Ovidijeva originalna poredba Atalantina tena sa umjetnom sjenom u rimskom atrijskom izmijenjena je: Atalantino rumenilo lica i bjelinu Palmotić upoređuje sa rumenilom zore. Osim toga upotrebom raskošnih metafora:

Sviona i tanka koprenica
.....
bješe otkrila sred nje lica
s bijelijem lijerim ruse rane.

Palmotić konkretnoj Ovidijevoj slici: *inque puellari corpus candore ruborem / traxerat* daje figurativno značenje. Sve u svemu, Palmotić je Ovidijeve stihove vrlo uspješno pretočio u hrvatski jezik.

Odmah iza gornjih stihova nadovezuje se strofa

I (od tijeka dilja istoga
ma besjeda da ne bude)
ljubovnika stiže tega
i povede da ga osude (st. 237—240)

kojom Palmotić imitira Ovid. st. 679—680 (svršetak priče o Atalanti):

Neve meus sermo cursu sit tardior ipso,
Praeterita est virgo: duxit sua praemia victor.

Prvi Ovidijev heksametar preveden je u Palmotićevoj zagradi (paren-tezi).

Kor pastiera na kraju prvog čina govori o nevoljama koje žene donose ljudima. Hipomenovo divljenje Atalanti („at drugi, šena treća“):

Ah sad poznam, bez razloga
da pokarah ljude one,
pod ljuvene ki zakone
stavljaju se mjesta ovoga.

Nijesam vidio plate prije
pripravljene dobitniku;
nijesam vidio rajsku sliku,
koj pod nebi slike nije. (759—766)

predstavlja pjesničkim dodacima proširenu parafrazu Ovid. st. 580—582:

.....ignoscite, dixit,
Quos modo culpavi! nondum mihi praemia nota,
Quae peteretis, erant.²⁹

Na Ovidijevu rečenicu „audentes deus ipse iuvat“, koju izgo-vara Hipomen (st. 586) odnose se Palmotićeви st. 783—786:

Nije na svitu sliku dražu
satvorila narav blaga:
višnji onezijeh zgar pomaga,
ki hrabreno srce kažu.

U dikciji Palmotićevoj naći ćemo, razumije se, i tragova pjesničke dikcije 16. stoljeća. Tako u 10. sceni drugog čina kor kaže Atalanti (st. 1105—1108):

Pravo je da ove sve livade
čestitijem se vijencem krune
i od srca tvoga sade
da željenje sve ispune.

²⁹ Mnogi stihovi, osobito u 4. sceni, predstavljaju parodiju ljubavne i pasto-ralne poezije (grotesknost). Odatle, vjerojatno, u dokumentu riječ „komedija“. Isp. M. Pantić, Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu u doba Gundulića i Palmotića, *Pitanja književnosti i jezika*, IV, 1, Sarajevo 1958, str. 70—71.

Drugi i četvrti osmerac uzet je iz Čubranovićeve (Pelegrinovićeve) *Jeđupke*.

Gotovo cijela 11. scena drugog čina (razgovor Atalante i Hipomena) parafraza je Ovid. st; isp. 1135—1138:

Hod se sa mnom natjecati,
i ako budeš pridobita
od ovako plemenita
mladca, nećeš za zlo imati

sa Ovid. st. 603—604:

„Mecum confer! ait, seu me fortuna potentem
Fecerit, a tanto non indignabere vinci.“³⁰

Palmotić mnogo toga prekraja. Tako u njega Hipomenu daje upute Apolon, a u Ovidija Venera.

Utakmica Hipomena i Atalante prikazuje se u petoj sceni trećeg čina. Kor pastira sokoli Hipomena:

Bolje, bolje, Hipomene!
Ne ustavi se, ne ustavi!
Dike ako ćeš steć žudene,
Uzmi krila u ljubavi,
Pospješi se, hrli, hrli!

(Ovu strofu ponavlja kor još tri puta poslije stihova koje govore pastiri). Palmotićevu strofu isp. sa Ovid. st. 656—658:

Adiciunt animos iuveni clamorque favorque
Verbaque dicentum „nunc, nunc, incumbere tempus,
Hippomene, propera!“

Cijela ova scena komponirana je prema Ovid. st. 652—680.³¹

U osmoj sceni najljepši mladić (Hipomen) i pastirica (Atalanta) slave pir. Pastiri veličaju slobodu dubrave:

Svi pastijeri u pokoju
vesele odsad dni provode,
svak uživa rados svoju
neockvrnjene sred slobode (1892—1895)

.....

³⁰ Isp. raspravu B. Drechslera, Palmotićeva Atalanta i Pavlimir, *Nast. vjesnik* 15 (1907), str. 484—487.

³¹ Isp. napr. st. 1615—1616:

I drugu podmeće, opet se vil prignu,
stiže ju on veće, veće ju pristignu.

sa Ovid. st. 671—672:

Et rursus pomi iactu remorata secundi
consequitur transitque virum. . .

O dostojni svake slave,
 vjerenici draži i mili,
 lijepe ove sred dubrave
 vesele oba dni vodili,
 vaša kripas to dostoji! (1965—1969)

Uska povezanost Ovidijeve priče sa jezgrom u „Atalanti“, kompozicija i čitave scene koje su udešene prema Gundulićevoj „Dubravci“ — bili bi dokaz³² da je Atalanta originalno Palmotićevo djelo, a ne preradba koje talijanske dramatizacije. U tom se pogledu *Atalanta* bitno razlikuje od Palmotićeve *Andromede*, koja, po svoj prilici, nije originalno djelo. Dok je u Gundulićevoj *Dubravci* alegorija pristala, jer je u njoj siže iz domaćeg života, u *Atalanti* je ona nezgodna, jer u njoj ne nalazimo domaći svijet već mitološka lica.

Andromeda

Iz Palmotićeveg epicedija (tužaljke) *In obitu Michaelis Gradić* moglo se doznati da je on autor jedne *Andromede*. Ovaj je podatak, čini se, promakao Petru Kolendiću, koji je istraživao autora rukopisne drame. Na to se odnose st. 501—506 epicedija:

Nec longum nostris dabitur (modo vita supersit)
Carminibus monstro *Andromede* devota marino
 Perque Iovis natum duris exempta catenis
 Auspiciis bene cepta tuis, dum pulcra volenti
 Ingenio cari prebes, vir docte, nepotis
 Pabula, me gratas animans animosus ad artes.

Iz ovoga se može zaključiti da je Miho Gradić, Palmotićeveg ujaka, koji je našeg pjesnika odgajao, dao nećaku poticaj da piše ovu dramu. Kako se Gradić bavio prevođenjem (preveo je latinsku tragediju o Krištu Cezaru isusovca Bernarda Stefonia), vjerojatno se Palmotićevo ugledao u njegov rad. Teško je reći kako je Palmotićevo radio, da li se služio kojom talijanskom ili možda čak i latinskom tragedijom, je li samo prevodio ili prerađivao tuđu dramu. Za spomenutu njegovu *Andromedu* sve doskora se nije znalo da li postoji ili ne. Postojala je, međutim, jedna anonimna *Andromeda* (isp. zbornik R 3108 u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu). Trebalo je utvrditi nije li možda ova *Andromeda* Palmotićeva. To je učinio Petar Kolendić³³, koji je uvjerljivo dokazao da se gramatički oblici i metrika u *Andromedi* iz spomenutog rukopisa podudaraju sa djelima Palmotićeve, pa zaključio da je Palmotićevo njen pisac. *Andromedu* je naš pjesnik radio već god. 1634, dakle

³² Isp. B. Drechsler o. c. str. 485.

³³ *Jedna srpska melodrama o Andromedi*, Pos. izd. SAN, knj. 274 (odel. liter. i jezika knj. 6), Beograd 1957. Kolendić je morao kolacionirati preko 47.000 Palmotićeve stihova. Navedene podatke o Gradiću v. *Grada* I (1897), str. 31; *Grada* 7 (1912). str. 374 (Körbler).

u vrijeme kad je M. Gradić umro. Prema tome, na nj nije mogla uticati, kako bi se moglo pomišljati, Andromeda Pierra Corneillea (1606—1684), koja je štampana god. 1650. Priču o Perseju i Andromedi obrađivao je Euripid, ali su očuvani samo fragmenti njegove tragedije.³⁴ U Rimu se njome bavio Andronik, Enije, Akije, ali su i od njihovih obrada sačuvani samo fragmenti. Priča nam je najbolje poznata iz Ovidijevih *Metamorfoza* 4,665—735 i 5,1—249. Svi opisi o spasavanju djevice od morske grdosije (ketos) predstavljaju slobodne imitacije one scene iz *Metamorfoza*, gdje Persej oslobađa Andromedu i bori se sa Fenejem, Andromedinim stricem, kome je još prije Persejeva dolaska Andromeda bila obećana za ženu. Autori ondašnjih melodrama³⁵ nastojali su da gledaoci uživaju i u muzičkim dijelovima drama („kantanja“), a scenografi su išli za tim da gledaoce impresioniraju vanjski scenski efekti.³⁶ Palmotićeve drama ima tri čina, svaki čin po pet prikazanja. I u našoj drami, a i u Corneilleovoj, u siže su uneseni novi detalji. Tako napr. kod Ovidija nema ni spomena o tome da je Kasiopa Andromedu htjela udati za egipatskog kraljevića.

U početku drame vidimo da je egipatski kraljević za vrijeme rata između Etiopije i Egipta kao zarobljenik živio na kraljevskom dvoru u Etiopiji. Tamo se zaljubio u Andromedu.³⁷ Međutim, Kasio-pina hvalisavost pred Nereidama dovodi do pustošenja Etiopije i stradanja Andromede. Proročište boga Amona traži da se Andromeda izloži na stijeni morskoj nemani. Uvrijeđene Nereide tome se vesele:

Skoč'mo, družbo ma gizdava,
u veselju i pokoju,
uvrijeđena naša slava
osvetu će imat svoju
a oholas bit satrena.³⁸

U trećem činu pojavljuje se i morski bog Glauko, koji žali Andromedu. Ona svezana *na školju* jauče i proklinje grijeh svoje majke. Uto „ishode Nereide srdom morskom“. Kad se Andromeda počne opraš-tati s roditeljima, „Perseo dohodi iz aera na konju³⁹, i kor kanta“. Persej najavljuje da će osloboditi Andromedu:

Ja Meduzu grdijeh kosi
Strh s kriposti srca moga
i Atlanta velikoga
ki na sebi nebo nosi.
Perseo sam ja hrabri

³⁴ Isp. talij. enciklopediju s. v. Andromeda.

³⁵ Drama je polimetrijska: osim osmeraca nalazimo i drugih stihova i strofa, slično kao u *Atalanti*.

³⁶ Isp. prikaz *Andromede* u „Prilozima za književnost“... knj 23 (1957), str. 304 (D. Pavlović).

³⁷ Ovaj detalj unesen je u siže zbog dramske kompozicije.

³⁸ Na kraju drugog čina skup Nereida izvodio je ples („Ovdi se vodi tanac“).

³⁹ Ovaj spektakl morao je snažno djelovati na gledaoce.

koga Danaa lijepa rodi,
višnji je Jove otac meni
ki bogovom svijem gospodi (st. 1237—1244).

Ovi stihovi odgovaraju Ovid. st. 4, 696—698:

Hanc ego si peterem Perseus Iove natus et illa,
Quam clausam inplevit fecundo Iuppiter auro
Gorgonis anguicomae Perseus superator. . .

Opis prema Ovidiju počinje istom od treće scene trećeg čina. Prije nego što će započeti borbu, Persej se prijetnjom obraća grdosiji (srda morska) riječima:

Sad ćeš vidjet, srdo vrla,
kô je moja snaga i sila,
nije jestojska toli mila
za strašnoga tvoga grla.

Dostojnija nje je dika
u razbludnu krilu biti
plemenita ljubovnika
neg tvu čeljus zajaziti.

Ovi bi stihovi bili daleka reminiscencija na Ovid. st. 678—679:

.....non istis digna catenis,
Sed quibus inter se cupidi iunguntur amantes

Poslije tih riječi Persej započinje borbu sa grdosijom („Odi se bije“).

U Palmotića nema ni traga ovom Ovidijevom pikturalnom prikazu borbe Perseja sa grdosijom. Potpuno se izgubila razvijena poredba Perseja sa brzom lađom i orlom. Dok u Ovidija Persej grdosiju ubija kukastim mačem, u Palmotića se Persej služi kopljem.

Kako nije mogao ubiti grdosiju kopljem, Persej joj pokaza Meduzinu glavu. Grdosija se okameni („obraća u školj“).

U 4. sceni trećeg čina Persej silazi s konja (u Ovidija on leti na krilima) i zapodjene razgovor sa Andromedom:

I kaži mi sad vesela
ime i bitnje tvoje i koja
sreća moja ili tvoja
ovdi te je sad dovela! (1293—1296)

Andromeda odgovara:

Čefeo kralj je koji odi
Etiope zapovijeda,
Kasiope me smiona rodi,
meni je ime Andromeda.

Što se majka ma hvalila
ljepša od morskijeh vila biti,
strašna srda i nemila
hotijaše me poraziti. (1309—1316).

Citirani stihovi predstavljaju daleku reminiscenciju Ovid. st. 682—683, 685—688:

.....virgo manibusque modestos
Celasset vultus, si non religata fuisset;
.....
Saepius instanti, sua ne delicta fateri
Nolle videretur, nomen terraeque suumque,
Quantaque maternae fuerit fiducia formae
Indicat.

Kad je Andromeda bila oslobođena i postala Persejevom ženom, dolazi do borbe između Perseja i Fineja. Persej zaprijeti i Feneju i svima koji bi pokušali da mu otmu vjerenicu.⁴⁰ Kor dvornika i dvor-kinjica na kraju drame izražavaju veselje zbog sretnog ishoda:

Umrlí će svikolici
pripijevati posluh pravi
ki bi u pravoj djevojčici
rodne strane rad ljubavi.

Najdraža je i najslada
rados ljudska u rođenju
od kriposti ka se rađa
po veliku ustrpljenju. (1627—1634)

Slične misli o radosti poslije patnji ističe kor na kraju Gučetićeve drame o *Iji*:

Da je najljepše uživanje
koje kripos sama rađa,
i da rados vik nije slada
neg ku dava pedepsanje.

⁴⁰ Isp. Ovid. V, 246—248.

I u ovoj drami opažamo mjestimično uticaj Gundulićeve dikcije; isp. st. 1228—1232 („kor Nereida kanta“):

O nemila, o neprava
tašta, umrla oholasti,
evo, kô je tvoja slava
naučena na tle pasti,
čim bogove pogrđuje.

Kao i u *Atalanti*, Palmotić je za *Andromedu* od Ovidija uzeo samo jezgru radnje, koju je vješto rasporedio u tri čina, unijevši neke nove detalje. Međutim, mi sumnjamo da je *Andromeda* originalno djelo. Vjerojatno se i ovdje radi, kako smo spomenuli, o preradbi ili prijevodu neke talijanske melodrame s istom temom. Tu bismo imali sličan slučaj kao i kod nekih Gundulićevih drama (napr. *Proserpine* ugrabljene). O teatru Palmotićeve vremena nemamo mnogo vijesti.⁴¹ U to je doba, koliko znamo, na muzičkoj opremi naših melodrama radio Lamberto Kortoio, a na scenografiji Alessandro Cini.⁴²

Govnaida

Palmotićeve satirička pjesma *Govnaida* objavljena je u *Gradi* X (god. 1927), str. 127—143. A. Pavić je mislio da zbog talijanskih i vulgarnih riječi u njoj ova satirička pjesma ne pripada Palmotiću.⁴³ S obzirom na vrstu pjesme, *Govnaida* u prvi mah može podsjećati na Ovidijevu pjesmu *Ibis*.⁴⁴ Palmotić je mogao poznavati ovu Ovidijevu pjesmu, ali mi ne vidimo da se za njom povodio. Đuro Körbler, doduše, u *Gradi* za st. 492—493

Neću zasad na svjetlosti
ine izvadit tve sramote

navodi da su imitacija Ovid. st. 51 i dalje

Et neque nomen in hoc nec dicam facta libello

ali to je sve slučajno ili predstavlja opće mjesto. U pjesmi, naime, ne nalazimo ništa Ovidijevo.

Što se tiče nekih drugih Palmotićevih drama (*Akil*, *Ipsipile*), za koje je Pavić mislio (*Rad* 69) da im je izvor u komentarima latinskih

⁴¹ Isp. D. Pavlović, *Melodrama i počeci opere u starom Dubrovniku* (u knjizi *Iz književne i kulturne istorije Dubrovnika*, Sarajevo 1955, str. 30—45).

⁴² Isp. M. Pantić, cit. rad str. 69, 72.

⁴³ *Rad* 68, str. 92.

⁴⁴ U njoj Ovidije ljutito odgovara nekom svom nekadašnjem prijatelju, koji u Rimu istupa protiv njega. A. Cronia pomišlja da je Palmotiću, s obzirom na opscenost, u *Govnaidi*, bio učitelj Francesco Berni (1497—1535) sa svojom satirama *Contro Pietro Aretino*.

klasika (napr. *Ipsipili* u Ovidijevim Heroidama), dokazano je ovo: Izvor *Akila* je Ahileida Publija Papinija Stacija (god. 45—96), a *Ipsipila* je rađena prema spjehu *Argonautica* Valerija Flaka († 90. god.)⁴⁵

Palmotić je, čini se, obrađivao i neke druge Ovidijeve priče. On sam u epicediju *In obitu M. Gradić* st. 496—500 kaže:

Per te dulciloquos spirant mea carmina sensus,
Dum canimus *Bacchi lusus et Apollinis iras*,
Suppliciumque Midae, mutatasque auribus aures
Humanas stolidis.

Ovo se odnosi na priču o Bakhu, Midi, Apolonu i Panu iz XI pjevanja Ovidijevih Metamorfoza. Šteta je što se ovaj Palmotićev rad nije sačuvao. Tada bismo, naime, imali potpuniji uvid u njegov rad na obrađivanju Ovidijevih priča.

Tečni stihovi, razni pjesnički metri i barokan jezik značajne su odlike Palmotićeve. Uočljive su, međutim, i negativne strane, kao što je neko mrtvilo lica u dramama, zatim nedostatak mašte. Ove negativne karakteristike ističu naročito M. Kombol i A. Cronia.⁴⁶

Sarajevo.

Ž. Puratić.

RÉSUMÉ

Ž. Puratić: L'INFLUENCE D'OVIDE SUR LE POÈTE CROATE DŽONO PALMOTIĆ

Plusieurs auteurs croates du XVIIe siècle font des adaptations (le plus souvent dramatisations) des fables d'Ovide. Džono Palmotić (1607—1657) excelle dans ce genre: il écrit des tragicomédies avec les motifs d'Ovide (*Atalante*, *Andromède*, *Hélène ravie*, *Compétition d'Ajaks et d'Ulysse pour les armes d'Achille*). La composition d'*Hélène* diffère sensiblement du texte d'Ovide: l'auteur a refondu à sa manière les *Héroïdes* 16 et 17 en distribuant avec une grande habileté artistique le texte latin entre les différents personnages de son drame. La description raffinée des états psychologiques d'*Hélène* est également reproduite dans le drame de Palmotić. Dans la *Compétition* Palmotić a simplement paraphrasé les vers d'Ovide en forme de dialogue, tout en restant très proche d'Ovide. Pour la pastorale *Atalante* Palmotić n'a pris que quelque dialogue d'Ovide. La composition générale et bien des scènes de la pièce sont arrangées d'après *Dubravka* de Gundulić. Plusieurs vers d'Ovide sont transposés dans nos strophes avec toutes les finesses esthétiques et le goût de l'expérience vécue. Quant à *Andromède*, on sait que toutes les descriptions du sauvetage de la vierge représentent une imitation libre de la scène des *Métamorphoses* où Persée libère *Andromède* et combat contre *Finée*. Les auteurs des mélodrames de l'époque offraient aux spectateurs le plaisir des passages musicaux, et la scénographie devait les impressionner par les effets extérieurs de la scène. Palmotić a sans doute pris pour modèle quelque mélodrame italien avec le même sujet. Nous disposons de données précises que Palmotić s'occupait également d'autres adaptations d'Ovide, mais elles ne sont pas conservées jusqu'à nos jours.

⁴⁵ Isp. I. Kasumović, *Rad* 156 (1904), str. 135—172; P. Popović, *Pregled*⁴, 225.

⁴⁶ Naša studija (Utjecaj rimskog pjesnika Ovidija na hrvatskog književnika Džona Palmotića) izvadak je iz doktorske disertacije *Ovidije u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti*, Beograd 1970, str. 97—115.